

Lupta pentru Ortodoxie în Bihor împotriva papismului și uniației

A apărut revista Mărturisirea Ortodoxă, nr. 2

Viața bisericească a românilor ortodocși bihoreni a fost una extrem de zbuciumată, ca de altfel a întregii Transilvanii. Românii, locuitorii de baștină ai acestui ținut, al cărui nume este de origine slavonă, însemnând Munte Alb[1], au fost ocupați mai întâi de unguri, apoi de invazia mongolă de la 1241, din nou de unguri, apoi de turci, habsbugi și austro-ungari, astfel încât numai o minune dumnezeiască a făcut ca să se mai păstreze pe aceste meleaguri credința ortodoxă.

Bihorul, primul ținut ocupat de unguri în expansiunea lor peste Tisa, s-a confruntat începând cu sec. al XI-lea cu catolicismul, trebuind să facă față prozelitismului catolic exercitat de episcopia latină de la Biharia și călugărilor de la mănăstirea Sâniob, înființată în 1088. Venirea ungarilor în Bihor și organizarea „bisericii” romano-catolice au urmărit grave pentru românii găsiți aici, dat fiind faptul că o parte din pământul pe care-l dețineau a fost trecut în proprietatea mănăstirilor catolice ridicate aici. Astfel se creează situația în care românii devin iobagi ai „bisericii” catolice pe fostele lor moșii. Influența pe care o exercitau clericii catolici asupra românilor și, mai ales, a cnezilor se realizează prin trecerea notariatului public și a unei mari părți din Ministerul de Justiție în mâna capitlurilor și mănăstirilor catolice. „Episcopul” catolic putea acorda scutire de toate dările pentru preoții români. Din acest motiv mergeau protopopii ținutului beiușan cu reședința la Sighiștea la fiecare schimbare de „episcop” latin la Oradea și cereau diplome noi de întărire a scutirii preoților și a drepturilor lor protopopești.

Presiunea catolică încetează pentru românii de sub stăpânirea ungurească în 1556, timp de un secol și jumătate, fiind înlocuită cu era protestantă. Se încheie în 1556, întrucât acest an înseamnă momentul „prăbușirii regimului confesional de până atunci din Ardeal și Ungaria și inaugurarea unuia nou, sub care rolul de confesiune dominantă, exclusivistă și asupritoare trece de la catolici la protestanți, schimbând pentru români doar formele și persoanele, căci scapă de

presiunea catolică și ajung la cea protestantă”[2].

Istoricul bihorean Ștefan Lupșa lansează supoziția existenței unui episcop ortodox aici, dacă ținem cont de faptul că protopopii aceștia erau organe de inspecție ale episcopului, iar preoții nu puteau să meargă la hirotonie tocmai la Vidin sau la Halici. Este probabil ca preoții din aceste locuri să fi fost hirotoniți de către episcopi pribegi, cum a fost cazul episcopului Ioan de Caffa, care s-ar putea să fi venit și prin Crișana în vizită canonică[3].

Primul document în care se atestă apartenența religioasă a ținutului Bihorului de vreo mitropolie este *Evangelhia cu învățătură* a lui Coresi, tipărită în 1581, la Brașov, cu binecuvântarea „luminatului mitropolit marele Ghenadie din tot ținutul Ardealului și al Orăzei”, ceea ce ne-ar determina să credem că imediat după 1556 la Oradea și-ar fi avut sediul vreun episcop ortodox. În favoarea acestei presupuneri există o altă mărturie, ce provine din 1628, de la Mitropolitul Ardealului, Ghenadie al II-lea, care se intitula „arhiepiscop al scaunului Bălgradului al Vadului și al Orăzii și al Sătmarului și a toată țara Ardealului”. Aici Oradea este pusă pe aceeași linie cu Alba-Iulia și Sătmarul care au avut episcopi titulari până atunci și deci s-ar putea ca și Oradea să fi avut. Dacă ținem cont că prin diploma de confirmare a mitropolitului Sava Brancovici, din 28 decembrie 1656, i se acorda jurisdicție - între alte comitate - și asupra Severinului, Zarandului, Bihorului și Maramureșului, putem concluziona că oblăduirea duhovnicească a credincioșilor din Bihor o aveau în acea vreme mitropoliții ortodocși din Alba Iulia[4].

Abia la 1664 există o mărturie solidă care atestă existența unui episcop ortodox la Oradea, adus de turci. Se pare că acest „vlădică sârbesc” a fost Ștefan din Lipova, hirotonit în mănăstirea sârbească Gracianița, care cerceta satele din Bihor, ca trimis al patriarhului ecumenic[5]. Într-o diplomă a împăratului Leopold, din 4 martie 1695, se menționează că la Oradea exista un episcop cu numele Efrem Banianin, hirotonit de patriarhul Arsenie. Întrucât a stat mai mult la Buda, în 1698 a fost atras la uniție de iezuitul Ioan Gabeltici, fiind numit de cardinalul Kollonich vicar unit peste sârbii uniți așezați în Ungaria. În urma acestui fapt, patriarhul sârb și credincioșii l-au alungat din casa lui din Pesta. Urmașul lui Banianin a fost Petru Hristofor[6], care întreținea legături strânse cu Țara Românească, îndeosebi cu Antim Ivireanul[7]. După acest episcop, vreme de mai bine de două sute de ani, nu se mai cunoaște nici un episcop ortodox la Oradea, Bihorul trecând sub jurisdicția episcopilor de Arad, până în 1920 când se va

reînființa Episcopia Oradiei, cu Roman Ciorogariu în fruntea ei.

1. Propaganda unionistă și rolul major al episcopilor de Arad în apărarea și susținerea ortodocșilor bihoreni

Românii din Bihor au fost supuși încă din anul 1690 unei presiuni de unire cu Roma. Primii care au propagat unirea au fost doi greci ambițioși și aventurieri, „episcopul” Muncaciului, Iosif de Camilia, care se manifestă prin „hirotonirea” de preoți, încercând prin aceasta să contribuie la înlăturarea unor lipsuri pricinuite de asuprirea calvină, și Isaia, fost călugăr la Athos, ajuns vicarul lui Iosif la Carei, ucis în 1703 de românii din ținutul oașului pentru că încerca să-și impună cu brutalitate jurisdicția peste satele din Bihor și Satu-Mare[8]. Acțiunea de propagare a uniației a fost continuată de episcopul ungar al reînființatei episcopii latine de Oradea, Augustin Benkovics, care invita pe preoții ortodocși romani să participe la procesiunile din fiecare duminică, iar pentru a-i determina să vină la aceste slujbe organiza ospete îmbelșugate cu scopul de ademenire a acestora.

Împreună-slujire a unor părinți mărturisitori antiecumeniști la Beiuș, într-o episcopie rămasă fără păstor

Din 1692 Bihorul intră în stăpânirea habsburgilor, care, după reprimarea revoluției rakocziene în 1711, nu au mai tolerat Episcopia Ortodoxă a Oradiei. Episcopul ortodox de aici, Petru Hristofor (1708-1712), nu a mai avut urmași, deoarece Bihorul a ajuns sub jurisdicția episcopilor ortodocși de la Arad, care erau de etnie sârbă și au înființat pentru românii ortodocși bihoreni un vicariat în Velența Orăzii, prin care coordonau viața spirituală a acestora. La 1727, Preotul Gheorghe Pap din Câmpanii de Sus menționa cum au intrat ortodocșii bihoreni sub ascultarea față de episcopul de la Arad: „Episcopul de Arad nu a ademenit satele ca să se supună lui, ci preoții cu învoirea tuturor satelor au hotărât, că fiind sârbii de o lege cu dânșii, să asculte de episcopul de la Arad”[9].

Sub stăpânirea habsburgică și a Episcopiei Catolice de la Oradea viața bihorenilor devine tot mai grea din cauza multiplelor nevoi ale acestei episcopii. În secolul al XVIII-lea, satele din jurul Beiușului au cărat piatra, lemnul și materialele necesare

pentru construirea Catedralei, a Palatului episcopesc și a altor edificii ale stăpânilor din Oradea, asigurând totodată forța de muncă și alimente. Din ordinul împărătesc al Mariei Tereza, în această perioadă are loc sistematizarea comunei Ștei și a celorlalte comune. Această sistematizare este consemnată de preotul Toma pe coperta *Triodului* bisericii din Ghighișeni[10]. Sistematizarea a atras după sine îndepărtarea de biserică din Seghiște, unde frecventau credincioșii steieni și a impus construirea propriei biserici.

La Seghiște exista un protopopiat pe seama românilor din jurul Beiușului încă dinaintea de anul 1503. Protopopii de aici au reușit să scoată de la „episcopii” maghiari de Oradea scutiri pe seama preoților români. Desființarea episcopiei ungurești catolice din Oradea după anul 1556 a atras după sine mutarea protopopiatului de la Seghiște în satul vecin Câmpanii de Sus. Motivul și din ordinul cui s-au făcut mutarea nu se cunosc. Se presupune totuși că s-a făcut ori din dispoziția episcopului de Ineu Sava sau din cea a episcopului ortodox trimis de Patriarhia de Constantinopol în urma ocupării Bihorului de către turci la 1660, episcop care a umblat în 1664 cu escortă turcească prin ținutul Beiușului, făcând rânduială și amenințând pe preoții găsiți în neregulă.[11]

Presiuni de unire se fac și de aici înainte asupra românilor bihoreni, uneori încercându-se chiar ademenirea ierarhului care-i păstorea, cum a fost cazul episcopului *Ioanichie Martinovici* la 1713 când a vrut să viziteze Bihorul, dar „episcopul” latin de Oradea l-a oprit spunându-i că-l va lăsa numai dacă acceptă unirea. În timpul unei astfel de vizite din 1714 a fost bine primit de cei peste 300 de preoți bihoreni și păstoriții lor, găsind ca protopop al ținutului Beiușului pe preotul Gheorghe, zis Giurgiu, un înfocat adversar al unirii. Din dispoziția autorităților comitatului, episcopul Ioanichie a fost arestat și dus la comandamentul militar din Oradea. Constrâns, a fost nevoit să semneze o mărturisire de credință catolică secretă, refuzând după eliberare să facă și o mărturisire publică[12]. În 1715, împăratul Carol al VI-lea, fiul și succesorul împăratului Leopold I, îi va acorda o întinsă jurisdicție asupra comitatelor Arad, Bichiș (azi în Ungaria), Zarand și Bihor. Auzind însă mitropolitul de la Carloviț despre aceasta, îl silește să demisioneze[13].

La începutul secolului al XVIII-lea, în jurul Beiușului, catolicii au desfășurat o activitate de atragere la papism prin secuiul Pavel Soszlo sau Lászlo, care a efectuat mai multe vizite în părțile Beiușului, luându-și titlul de „protopop”, primind pentru activitatea sa mai multe remunerații (grâu, vin, slănină și bani).

Pentru a fi mai convingător, și-a făcut un sigiliu cu chipul Sf. Nicolae, care era cel mai popular sfânt la români, declarând unite toate satele în care i-au fost deschise bisericile[14], dar este împiedicat de vicarul ortodox de la Oradea, care amenință cu pedeapsă pe toți acei care se vor duce la Pavel, și de către episcopul arădean Vichentie Ioanovici, care primește dreptul de a vizita Bihorul în urma multor petiții pe care le face la Viena. Țăranii îi băteau pe preoții care se lăsau ademeniți de vorbele acestui „protopop”. Astfel, în 1724, când vizită din nou satele bihorene, multe din acestea au refuzat să-l primească[15].

La Oradea s-a evidențiat în această perioadă ca un mare apărător al Ortodoxiei protopopul Ioan care, cu sprijinul soldaților sârbi și români care erau în slujba cetății, a construit o biserică din lemn în Velența. În timp ce inspecta parohiile, protopopul Ioan a fost arestat de László, devenit acum vicarul „episcopului” catolic Csaki, cel care i-a pus la dispoziție aprozi în acest scop, dar a fost eliberat la scurt timp[16].

Pentru doi ani de zile scaunul episcopal de la Arad este ocupat de *Sofronie Ravanicianin* (1722-1726), care s-a luptat mult pentru apărarea Ortodoxiei în întreaga sa eparhie, îndeosebi în Bihor, unde presiunile propagandiștilor erau mai mari. Vizita acestuia în Bihor a contribuit la zădărnicierea propagandei catolicizante a lui László[17] prin hirotonii, scrisori de încurajare trimise preoților și memorii adresate Curții de la Viena[18].

O astfel de scrisoare era adresată „cinstitului protopop Gheorghe, de la vidicul Beiușului”, din 1724, prin care îl îndemna „a se ținea în credința cea pravoslavnică a Bisericii Răsăritului, a Ierusalimului și în legea creștinească, precum ați fost mai înainte, și moșii voștri și strămoșii și părinții voștri, așisderea și voi”[19].

Episcopul *Vichentie Ioanovici* (1726-1731) sosește la Oradea în 1726 în ciuda dificultăților întâmpinate din partea „episcopului” latin de Oradea, din a cărui ordin în două rânduri i-au fost uciși caii[20], stabilindu-se la reședința din Velența. Congregația catolică trimite o delegație la sediul episcopului Vichentie cu scopul de a-l convinge să se reîntoarcă la scaunul său episcopal de la Arad, dar, după cum raportează conducătorul acesteia, generalul Szlager, episcopul a refuzat, menționând că are ordin de la mitropolitul de Carloviț să rămână în Oradea[21].

În urma acestui refuz, doi procurori, Ștefan Erdelyi și Moise Letenyés, au fost trimiși la Vichentie pentru a-i interzice orice activitate și pentru a-l forța să părăsească orașul, însă și de data aceasta ierarhul arădean a rămas ferm pe poziție, afirmând că „El de aici nu-și va pune piciorul afară (nu va pleca, nu va părăsi locul) până ce nu va primi răspuns la memoriile sale, atunci cele de făcut le va face, căci el n-a intrat aici ca un fur și hoț, ci în virtutea decretului Consiliului de rezbel”[22].

Ca urmare a deciziei de neclintit a episcopului Vichentie, Congregația catolică a hotărât ca preoții și protopopii care pe viitor vor asculta de acesta să fie pedepsiți cu o amendă de 500 de florini, hotărâre comunicată ulterior protopopilor de Luncă, Criș, Beiuș, Pomezău și Oradea. Din acest document putem afla că la acea dată exista la Beiuș un protopopiat, recunoscut chiar în actele emise de comitat, ceea ce îi va conferi un rol conducător important în viața românilor de pe aceste meleaguri. Putem concluziona astfel că numărul creștinilor ortodocși din oraș și din jurul său este mare și că sunt bine organizați[23].

Față de această măsură represivă, preoțimea și credincioșii lor români reacționează în vara anului 1727 printr-o mare adunare întrunită la Oradea în urma căreia au alcătuit o petiție pe care au adresat-o conducătorilor comitatului Bihorului având următorul conținut:

„Dumnezeu sfântul să binecuvânteze și să țină în pace nobilul nostru comitat și pe Domnul nostru vicecomite, din inimă poftim! Cinstit comitat și cinstite Domnule vice-comite! Cu plecăciune pe Dumnezeu Vă rugăm, Măriile Voastre să vă îndurați a ceti mica noastră rugare. Nu știm dacă aveți Măriile Voastre cunoștințe, cum că pe noi, sub pedeapsă de 500 florini ne opresc să mergem la episcopul nostru, ba nici să-l recunoaștem de al nostru. După ce noi prin grația Majestății Sale Imperiale și a încoronatului Crai al Ungariei ne-am câștigat episcop, fiind noi ca o turmă ce nu are mamă dulce, batjocorindu-ne pe noi un timp și unii și alții străini de sfânta noastră biserică și de legea noastră, văzând noi și știind că fiecare națiune are episcop de legea ei, numai noi sârmanii Români din comitatul Bihorului suntem fără păstor sufletesc: Drept aceea știind că odată trebuie să murim și văzând că nu trebuie să ne îngrijim numai de lumea aceasta, ci și de cealaltă, mai știind că în timpuri fericite și noi am avut episcop de legea noastră, și fiindcă în mai multe locuri sunt biserici nesfințite, iar cei ce voiesc să meargă la preoție ori să ceară mir sfințit nu au de la cine să ceară, din care cauză văzând multele scăderi dintre noi și văzând amânarea

lucrurilor, drept aceea am căzut în fața Majestății Sale și l-am rugat să ne dea și nouă aici episcop de legea noastră, căci cu ceea ce datorăm, dijma, cortele pentru armata Majestății Sale toate le dăm după puterile noastre, pe Domnii de pământ îi servim și vedem că în lumea aceasta toate trebuie să le dăm, numai sufletul nostru nu voim să-l dăm, drept aceea, după ce pe noi ne-a oprit de la episcopul nostru, după ce am umblat și l-am cerut de la Majestatea Sa și care numai cu confirmarea Majestății Sale a venit întru noi, în contra acestei opreliști protestăm o dată, de două ori și de trei ori înaintea lui Dumnezeu și a Majestății Sale Împăratului, a supușilor săi Prinți, Generali și înaintea nobilului Comitat, cum că noi de la legea noastră și de la Domnul Episcop al nostru nu ne lăsăm până trăim în lumea aceasta, suntem hotărâți mai bine a muri decât să trăim și pe mai departe în starea de până acum, într-aceea nimeni să nu ne amăgească pentru că plângerile și necazul nostru îl vom spune Majestății Sale, căruia îi vom arăta că în Împărăția Majestății Sale nu suntem lăsați în pace, când noi bine știm că Majestatea Sa a câștigat pace în țara Ungurească și că sub stăpânirea Majestății Sale toate națiunile pot rămâne în credința și legea lor, numai între noi sărmanii locuitori români ai comitatului Bihor fac confuzii și nu ne lasă în credința și în legea noastră, căci noi afară de episcopul nostru, pe nimeni altul nu-l cunoaștem și nu-l cerem. Cu aceste recomandându-vă în grația Dumnezeiască suntem supuși servi:

(L.S.) Eu protopop Mihai de la Luncă cu toți preoții și cu toate birae (primarii) din toate satele împreună.

(L.S.) Eu protopop Gavra de la vidicul (ținutul, de la ungurescul videk) Beiușului cu toți preoții și cu toate biraele vidicului Beiușului.

(L.S.) Eu protopop Ioan de la Cefa cu toți preoții din Câmpia Orăzii cu biraele din toate satele din Câmpia Orăzii

(L.S.) Eu Gavrilă de la Pomezău împreună cu toți preoții dimpreună și biraele

(L.S.) Eu protopop Giurge din Peșteș de pe Crișul Repede dimpreună cu toți preoții și cu toți jurații.

Tot poporul român și preoțimea română de la Luncă, Bistra, Barcău și de pe Crișul Repede, dimpreună cu cei de la Oradea Mare, Pomezău, Câmpie și din tot ținutul Beiușului"[24].

În urma acestei petiții precum și a memoriilor înaintate Curții din Viena de către episcopul Vichentie Ioanovici, s-a instituit o comisie, prima dintr-un șir de cinci câte se vor întruni în acest secol XVIII, care să stabilească numărul credincioșilor ortodocși și uniți din Bihor.

Astfel, în 1727, comisia a demarat o anchetă din care a constatat că toți românii bihoreni sunt ortodocși și că doreau să aparțină de Episcopia Aradului. La 4 martie 1728, Vichentie încheia la Sâmbășag (azi Sâmbăta, în Bihor) un act redactat în românește, prin care bihorenii îi recunoșteau jurisdicția și se obligau să-i plătească contribuția îndătinată. În schimb, vlădica urma să-i sprijinească împotriva silniciilor catolicizante[25]. În 1730, vlădica Vichentie obține dreptul de a avea un vicar în Oradea și de a face vizite canonice în Bihor, dar numai cu știrea „episcopului” catolic[26].

Lupta de apărare a Ortodoxiei în fața prozelitismului catolic este continuată în Bihor și de *Isaia Antonovici* (1731-1748), urmașul lui Vichentie Ioanovici. El a vizitat în 1732 Bihorul, dar este alungat din ținutul Beiușului de către Pavel Forgach, conte de Ghimeș, ajuns vicar și apoi „episcop” latin de Oradea între 1747-1759. Episcopul Antonovici cere o nouă anchetă ca cea din 1727, care s-a desfășurat între 21 februarie și 11 martie 1737, având misiunea să evedențieze „care dintre locuitorii comitatului Bihor și dintre preoții de ritul grecesc se mărturisesc a fi uniți cu biserica catolică și care dintre ei persistă în schismă? Majestatea Sa a decis, ca fără amânare să se facă arătare, și față de cei de pe urmă vlădicului de la Arad, iar față de ceilalți să se conceedă competența jurisdicțiune în cele spirituale episcopului catolic”[27].

Fiind formată din persoane controlate de Forgach, comisia a lucrat cu vicleșug, fiind instruită să nu-i întrebe pe românii bihoreni dacă vor să fie uniți, ci numai dacă vor să fie supuși „episcopului” orădean. O altă indicație dată comisiei de Forgach era aceea ca din fiecare sat să fie interogați doar preotul, primarul și 4-5 reprezentanți, nicidecum toți locuitorii. Acești reprezentanți erau anume aleși astfel încât să dea răspunsurile dorite de Forgach, pentru aceasta folosindu-se chiar și bătaia[28]. Episcopului Isaia i s-a permis să asiste la interogatorii, dar nu i s-a permis să discute cu cei interogați.

De vreme ce toți membri comisiei erau de partea lui Forgach, aceștia au denaturat adevărul într-o așa de mare măsură, încât, în urma anchetei, a reieșit că toți românii sunt uniți. Potrivit rezultatelor măsluite, în Bihor ar fi existat peste

noapte, de la ancheta din 1727 până la aceasta din 1737, nu mai puțin de 140 de sate cu aproape 180 de preoți uniți[29]. În semn de nemulțumire și protest episcopul Antonovici a părăsit comisia. În urma acestei anchete i se interzice lui Antonovici să mai viziteze Bihorul, dar, cu toate acestea, el era cel care hirotonea în continuare preoți pe seama românilor ortodocși care spre a putea primi hirotonia se deplasau la Arad menținând astfel pe mai departe ortodoxia printre românii bihoreni.

Văzând aceasta, Forgach se ambiționează și mai tare, încercând să introducă unirea în toate satele românești prin cumpărarea preoților, dar nu i-a prea reușit acest lucru întrucât îndată ce țărani auzeau că preoții lor s-au lăsat mituiți îi băteau, îi batjocoreau și îi alungau[30]. Pe cei ce s-au lepădat de Ortodoxie preotul Ioan din Varviz îi acuza de erezie, afirmând că cei ce trec la uniație se dau diavolului și se fac draci[31].

În scopul cumpărării preoților, „episcopul” latin a înființat o fabrică de postav la Feniș, în 1738, în care făceau reverende, ce constituiau cadoul cel mai plăcut pe care-l primeau preoții în schimbul declarațiilor de unire. În arhiva Episcopiei latine s-au găsit chitanțe pentru furnituri pentru 142 reverende, precum și pentru mituirea protopopilor cu câte 30 de florini[32]. Un alt mijloc prin care încerca Forgach să introducă unirea a fost numirea unui vicar român pentru românii uniți în persoana lui Meletie Covaci (Kovács), dar între cei doi s-au iscat neînțelegeri datorită orgoliului lui Forgach[33].

Urmele activității lui Forgach la Beiuș se văd până azi, pe o placă de pe actuala clădire a parohiei romano-catolice fiind inscripționat: *Paulus (e) Comitibus Forgacs episcopus Varadiensis. MDCCLIII*, respectiv „Contele Paul Forgacs, episcop de Oradea”.

Doi ani mai târziu, în 1739, românii ortodocși au organizat o adunare la Lugaș, pe Crișul Repede, avându-i ca frunțași pe Grigorie, protopopul Peștișului și preoții Toma și Grigore Giurcău din Sârbi[34]. La această adunare au participat și credincioșii din Beiuș și din satele vecine, împreună cu preoții lor. Participanții au jurat cu toții să nu părăsească niciodată legea ortodoxă, orice ar fi, redactând câteva documente din care rezultă felul în care ortodocșii bihoreni se raportau la preoțimea română vândută maghiarizării prin uniație: „Cu ce inimă să ascultăm noi rugăciunea de la niște preoți care se jură de două ori și anume: o dată episcopului ortodox de la Arad și după aceea celui catolic? Noi pe aceștia nu-i

primim, nu numai pentru că sunt uniți, ci pentru că știm că dânșii, când s-au preoțit, au fost ortodocși și s-au sfințit prin episcopul ortodox”. Autoritățile comitatului i-au prins pe cei care au fost la Lugaș și pe majoritatea i-au întemnițat[35].

Continuatorul luptei de apărare a Ortodoxiei împotriva catolicismului în Bihor este episcopul *Sinesie Jivanovici*, căruia „episcopul” latin nu îi permite să viziteze Bihorul motivând că episcopul Antonovici, părăsind Bihorul, a renunțat la drepturile sale asupra acestui ținut, care este unit. Văzând aceasta, episcopul Sinesie cere asistență militară de la austrieci împotriva catolicilor cu scopul de a vizita Bihorul. Obținând-o, vine în Bihor și se așază în Velența adunând date despre satele românești bihorene, arătând că toate acestea sunt ortodoxe, cerând totodată la Viena și o comisie imparțială și obiectivă care să ancheteze încă o dată cine sunt ortodocși și cine uniți.

În aceste împrejurări, la 21 ianuarie 1751, a avut loc o adunare în casa preotului Iosif din Beiuș, fruntașii satelor jurând „să nu primească vlădică unit, nici comisăraș pe biserici”. Refuzând să treacă de partea uniaților, popa Iosif a fost întemnițat împreună cu fiul său Mihai, viitorul paroh ortodox al Beiușului[36].

Sosind în Oradea în mai 1753, vlădica Sinesie este primit de mulțime de preoți și credincioși din toate părțile Bihorului:

„Pe drumurile care se varsă în Oradea ziua și noaptea vin-merg din toate părțile cete mai mari și mai mici cu preoți și cu juzi-n frunte, trimișii satelor, iar curtea unde stă episcopul și împrejurimile gem de mulțimea care forfotă nu numai ziua, ci și noaptea neconțin... 14 preoți din ținutul Beiușului sosesc deodată, cu protopopul în frunte, ca să se închine vlădicului. Un martor...(arendator Golgya, schismaticus din Velența) a văzut „cu ochii lui” prin 15 iunie 40 de preoți din ținutul Beiușului care se duceau la vlădica și au declarat că ei împreună cu «pătrupopa» lor «s-au dat sub brâncă (mâna) vlădicului». Dar alții vin și cu frica-n spate, teama de mânia poporului și de disprețul tuturor începea să covârșească groaza temniței lui Forgach...”[37].

Astfel, în urma acestor întâlniri, episcopul Sinesie trimitea la Viena o listă cu 336 de sate bihorene care s-au declarat ale lui, adică ortodoxe, între care 21 în districtul Vașcăului. În această petiție, Sinesie scria împăratului că „mai sunt popi și sate de legea mea în Dieceza Orăzii, oprite de amenințările comitatului de a

veni la mine”[38].

Într-adevăr, Forgach, care deținea și funcția de prefect, poruncise dorobanților și armașilor să oprescă accesul preoților și credincioșilor la vlădica Sinesie, după cum rezultă din declarațiile făcute de aceștia în fața comisiei imperiale: Preotul Gheorghe din Rieni a fost întâmpinat la întoarcerea acasă de 5 armași, mărturisind că: „m-au urmărit amarnic vreme de 5 zile, ziua și noaptea. Totuși, furișându-mă, m-a ferit Dumnezeu de n-am căzut în mâinile lor”. Dar armașii nu renunță, ci „merg la casa lui, pușcălesc (trag cu pușca) prin curte și-i prăpădesc toate vietățile mărunte pe care le avea în jurul casei”. Dar, după „10 săptămâni în pribegie cu groaza-n spate... sătul de atâta prigonire, de silă, fui silit a mă face unit”. La fel a procedat, în schimbul unui ajutor de câte cinci florini, și preoții Gheorghe din Seghiște, Gheorghe din Câmpanii de Sus, Petru din Sudrigiu, Gheorghe din Chișcău, și alții[39].

În jalba satului Câmpanii de Sus, birăul (primarul) Crăciun Dale scrie că la 10 decembrie 1754: „...Văzînd el mare judecată ce s-a făcut atunci pentru Uniație, cum odobirăul din Vașcău bătea oamenii cu bătaie grozavă, a înțeles că și lui îi vine rândul și s-a ascuns. Și astfel de bătăi au fost pe bieți oameni că-ți era groază a privi, căci nu se puteau scula din locul unde îi bătea, ci veneau alții de-i puneau în cară și așa-i duceau acasă”[40].

Pe fondul acestor persecuții din partea lui Forgach s-au petrecut la Beiuș, cu 10 ani mai devreme, în 1744, evenimentele consemnate pe una dintre filele unui *Euchologhion* al mănăstirii din Batăr, descoperit de profesorul Titus L. Roșu: „Între anii de la Hristos 1744... atunci au pierit robi mulți la Beiuș și lui popa Flore i s-a tăiat capul, iar după trei săptămâni s-au pristăvit robul lui Dumnezeu preot Mihai din Sînmartin”[41]. Tot în perioada aceasta a luptei pentru apărarea Ortodoxiei în fața expansiunii uniaticismului, în 1749, a avut loc și martiriul credinciosului Găvruța Petru din Pocola, care, pentru că fusese la Carloviț să ceară ocrotire, a fost ținut în închisoare, în lanțuri, 13 săptămâni, apoi a fost izgonit din sat, murind în urma suferințelor îndurate[42]. Această faptă eroică de credință este cinstită prin consemnarea pe un monument din marmură albă din fața bisericii ortodoxe din localitate, pe care este inscripționat „Găvruța Petru, mucenic al Ortodoxiei”.

În 1754-1756, o comisie obiectivă și imparțială de data aceasta, alcătuită din generali și cărturari, anchetează situația bisericească a românilor bihoreni,

raportând reginei că aceștia nu doresc unirea și nici n-au dorit-o vreodată și cer ca „episcopul” Forgach să fie alungat din Oradea, iar drept pedeapsă capitulul său să plătească cheltuielile comisiei, ceea ce s-a și întâmplat.

În privința modului de funcționare și asupra întrebărilor ce trebuiau puse sătenilor recomandările erau stricte. S-a alcătuit un chestionar cu 9 întrebări, nucleul acestora constituindu-l cele patru puncte florentine: *În ce religie cred sătenii? Pe cine socotesc ei capul Bisericii? De la cine purcede Duhul Sfânt? Afară de Rai și de Iad mai e și un alt loc? Cum cred ei în Sfânta Treime? Cuminecătura se dospește sau nu? Cine a zidit biserica satului? Cine l-a hirotonit pe preot și pe ce bază? Ce ajutor au primit de la episcopul latin și în baza cărei declarații?*

Rezultatele acestei anchete ne arată că atât țărani români ortodocși, cât și preoții lor, nu cunoșteau prea bine dogmele Bisericii Răsăritului, dar erau legați ființial de aceasta, dorind să-i rămână în continuare credincioși, chiar dacă asupra lor se făceau ample campanii de presiuni, intimidare sau atragere la uniație prin mituire. Elocventă este în acest sens declarația preotului din Brădet care, pus să aleagă între episcopul de la Arad (ortodox) și cel de la Oradea (papistaș), a răspuns: „Să văd, în orice caz, cu acela care va ținea și satul fiindcă altfel mă alungă”. Doar cei de pe Crișul Negru au putut oferi răspunsuri mai clare, ca urmare a catehizei făcută lor săptămâni în șir de către preotul Gavrilete Ioan, parohul din Velența, în pădurile de la Băile Felix. În urma anchetei s-au declarat unite doar 255 de familii, adică 3 sate (Poceiu, Leta și Sântandrei), celelalte au fost declarate ortodoxe și supuse episcopului de la Arad[43].

Nemulțumită de acest rezultat, Episcopia romano-catolică a contestat rezultatele comisiei, iar Curtea imperială de la Viena, nemulțumită și ea de rezultat, a numit o nouă comisie (fără generali), care să verifice rezultatele celei din 1754-1756. Noua comisie a lucrat între anii 1757-1759, declarând unite alte câteva sate: opt pentru că aveau biserici ridicate de proprietarii locali, iar alte zece pentru că în fața comisiei nu s-au declarat categoric pentru niciun rit. În satele în care majoritatea locuitorilor erau uniți, biserica trecea în stăpânirea lor, în satele în care majoritatea ar reveni la Ortodoxie, biserica rămânea la uniți, iar ortodocșii nu mai aveau dreptul să-și zidească alta. În pofida acestor abuzuri, ancheta din 1757-1759 n-a fost altceva decât o nouă biruință a Ortodoxiei în Bihor[44].

Episcopul Sinesie a primit permisiunea de a vizita în voie Bihorul, vizita lui prelungindu-se aici până în 1759 fiind primit cu mare alai și cinste de toți românii

din cele 271 de sate pe care le-a cercetat. Împreună cu secretarul său, episcopul Sinesie a întocmit un „protocol” în care notau felurite date despre satele, bisericile și preoții acestora: starea bisericii, numele preoților și al episcopului care i-a sfințit. Referitor la biserica din Seghiște episcopul scria că cei trei preoți ai ei deserveșc și satele Ștei și Hârșești, iar hramul bisericii este Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil[45]. Din banii adunați în cursul acestei vizite, Sinesie a zidit noua reședință episcopală, precum și mănăstirea cu hramul „Sfântul Simeon Stâlpnicul” din Arad Gai, care a devenit apoi gropnița ierarhilor de la Arad, a înzestrat catedrala episcopală cu odăjdii, cărți și alte obiecte de cult. În Oradea, în urma demersurilor sale, s-a aprobat zidirea unei biserici în cartierul Velența; tot aici intenționa să deschidă și un seminar pentru tinerii bihoreni[46].

Ca să mai salveze ce se mai putea, Maria Tereza dădea ordin la 29 septembrie 1758 ca acolo unde sunt uniți biserica să fie a lor, iar ortodocșii să-și zidească alta nouă, iar acolo unde oamenii s-au declarat nici ortodocși, nici uniți să li se trimită preot unit. În urma acestui decret și grație zelului lui Moise Dragoș, „protopopul” apoi „episcopul” unit de Oradea, raportează în 1776 că în Bihor sunt 21 de sate unite cu aproximativ 4000 de suflete. Astfel la 2 martie 1777 se înființa Episcopia unită din Oradea, avându-l ca „episcop” pe Moise Dragoș, care, în propaganda unirii, se folosea de puterea politică locală[47].

La 1780, împărăteasa Maria Tereza, pentru a întări propaganda unirii, a dăruit „episcopului” unit din Oradea, din proprietatea Episcopiei romano-catolice, un domeniu de 136 mii iugăre cadastrale în jurul Beiușului, danie întărită un an mai târziu de împăratul Iosif al II-lea, fiul și urmașul Mariei Tereza. Acest mare domeniu a constituit cel mai bun mijloc de propagare a unirii în Bihor, întrucât cei ce vroiau să intre în posesia acestuia trebuia mai întâi să accepte unirea, iar cei mai mulți o acceptau numai pentru a primi pământ sau alte beneficii. Prozelitismul unit și-a atins ținta în timpul „episcopului” Darabant, care a zidit catedrala unită din Oradea reușind să câștige nouă sate pentru unire și a „episcopului” Samuil Vulcan, „om foarte luminat, foarte energic și cu mare trecere la Viena”[48], care a atras la uniație județul Satu-Mare, îndreptându-și apoi propaganda spre Arad.

2. Rolul preotului Iosif din Beiuș în apărarea dreptei credințe

Într-un manuscris din anul 1695 rămas de la diacul (dascălul, învățătorul) Mihai din Beiuș[49] aflăm că pe cursul superior al Crișului Negru se aflau trei importante centre cultural-religioase: Beiușul, Seghiște și Șuști, că biserica ortodoxă de aici desfășura o intensă activitate de traducere a cărților religioase din limba slavonă în limba română, de copiere a unor cărți destinate nu numai cultului, ci și învățării scrisului-cititului. Toate acestea atestă că în Beiuș exista încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea o organizație bisericească puternică cu preot, biserică și dieci, că aici se desfășura nu numai o activitate de traducere a textelor religioase din slavonă în română, dar și de instruire a celor ce doreau să devină dieci sau preoți. La Seghiște exista o școală pentru dieci și viitori preoți, iar la Șuști unde își desfășura activitatea diacul Avram, aflat în apropierea satului Călugări, cel mai vechi centru monahal din Bihor (Mănăstirea Izbuca), unde se învăța scris-cititul, arta zugrăvelii, a legatului cărților - exista o școală, urmașa alteia mai vechi, de prin secolul al XVII-lea.

Faptul că în scrierea apocrifă *Epistola Domnului nostru Iisus Hristos* din cuprinsul acestui manuscris sunt amenințați cu blestemul cei ce cad în păcat, toți preoții și călugării fiind obligați să o citească în biserici, spre luare la cunoștință, îl determină pe prof. Titus L. Roșu să aprecieze că aici, la Beiuș, ar fi existat cu siguranță sediul unei autorități ecleziastice superioare, de care trebuia să asculte toți preoții și monahii din zonă. Faptul nu trebuie să ne mire, ci din contră, ne îndeamnă să admitem că aceste atribuții ale Beiușului își au originea în vechile tradiții voievodale[50].

Iosif , fiul cel mai mare a diacului Mihai, va avea un însemnat rol ca preot paroh în Beiuș timp îndelungat, de la începutul veacului al XVIII-lea până la 1763. S-a remarcat ca un mare apărător al dreptei credințe în fața prozelitismului papist, și totodată un om de cultură, dar și harnic și priceput gospodar. A fost un remarcabil copist, legător de cărți, zugrav de biserici și pictor de icoane, însușindu-și o mare parte din experiența tatălui său, la care a adăugat prin strădanie proprie o solidă cultură, ceea ce dovedește că avea o pregătire superioară. Activitatea sa de zugrav începe în primii ani ai secolului al XVIII. Astfel, pe o icoană a bisericii din Lupoia, el semnează: „Zugravit-am eu popa Iosif în anul 1708”[51]. De numele lui se leagă construirea unei biserici din lemn, pe locul alteia mai vechi, ajunsă într-o stare de degradare avansată, fapt consemnat chiar de el pe o carte slavonă, alături de alte evenimente importante

din viața românilor beiușeni: „Scris-am eu popa Iosifu în anii de la H(risto)s 1733 când au fost blagoveșteniile în ziua de Paști, și au brumat pă la zua de Ispas, și atunci la acest anu am început a face beasereca cea rumânească, când au fost strânsu toată varmegiia (ținutul) de au prinsu vidicul Beiușului mai bine de 80 de oameni și au robit 12 săptămâni, și pă unii i-au dus la Oradie, să robească și acolo, și pe alții i-au bătut și i-au slobozit, și atunci au și peritu 4 oameni, cari au furatu cai și au fugit cu muieri, pă doi i-au tăiat, iar pă doi i-au spânzurat și atunci amu legatu psaltirea cea noaoi, fiind popă în Beiușu”[52].

Această biserică a dăinuit în Beiuș până în anul 1784, când a fost ridicată alta din zid, ea fiind mutată în Delani. Sub aspect cultural, preotul Iosif, cunoscut în documente ca „popa Iosif” s-a evidențiat nu numai ca un mare copist, ci și ca autor de predici. De la el ne-au rămas trei *Cazanii* (în manuscris) și o carte de predici. Era un orator înzestrat cu darul vorbirii frumoase, așa cum rezultă tot dintr-o consemnare de-a sa pe o carte care conține cuvântări rostite la slujbele de înmormântare a enoriașilor săi: „Scrisamu eu Popa Iosifu dinu Orașu dinu Beiușu între anii dela Domnul Hristos 1753. Aceasta carte de învățătură la Preuți și oameni morți și la coconi ce s pristeviți. Și întru acesta anu au fostu Patruzeci de mucenici joi întâe săptămână în pos(t) și Blagoveșteniile atrăia săptămână Sâmbătă, și sfântului mucenicu Georgie în ziua de Paști și sfinții apostoli o săptămână și trei zile și zua lor joi. Și comișii, carii au venitu de la împărăție au tematu toată câmpia înainte și Pomezuel și apoi sau dusu înapoi și Noi am rămasu netemați înaintea lor. Iar eu Popa Iosifu foarte mă rog cinștiilor Preuți de miți afla sminteală în slove sau în cuvântu să iertați și să îndreptați ca să aveți spășanie”[53].

Interogat de membrii comisiei imperiale din 1754, în 18 februarie, popa Iosif declara că a ținut întotdeauna de episcopul de la Arad. Fiind om de încredere al episcopului Sinesie, povestește că în toamna lui 1753 i-a fost adusă de către un țăran din Velența o scrisoare din partea acestuia, trimisă din Viena. În legătură cu această epistolă diacul Ioan Fleștea din Șoimuș-Petreasa afirmă că, după ce îi fusese adusă de un soldat călare și după ce i-a arătat-o și lui Toader Moga, au plecat la Beiuș în toiul nopții și i-au dat-o preotului Iosif, împreună cu care au „slobozit” scrisoarea pe sate. Popa Iosif povestește apoi cum împreună cu reprezentanții satelor, au plecat în 1751 la Velența pentru al întâmpina pe episcopul Sinesie Jivanovici[54].

Ca și păstor de suflete a fost preocupat să-și îmbărbăteze și sa-și întărească

mereu fii duhovnicești în credința stămoșească, mai ales că se dădeau lupte puternice pe tărâmul credințe ca românii ortodocși să fie trecuți prin orice mijloace la uniaticism. De la el s-au păstrat cuvinte memorabile în acest sens, un adevărat testament și un îndrumător pastoral-misionar pentru orice preot ortodox din orice vreme ar activa: „Țineți, fii mei, la învățătura mea ce v-am învățat și v-am dojenit. Și în legea cea dreaptă a părinților voștri să vă țineți. Nu pășireți, fii mei, din legi în legi...”[55].

Lui Sinesie Jivanovici în scaunul episcopal de la Arad îi va succede *Pahomie Cnejevici*, un ierarh cult, cu studii la Universitatea din Halle[56].

Episcopul venea în fiecare an în Bihor la reședința din Velența, unde stătea câte 3-4 luni, apoi pornea în vizită canonică prin satele românești, unde era foarte bine primit, îmbărbătându-i pe credincioșii ortodocși mai ales pe cei care erau expuși direct mitei.

În timpul păstoririi sale se întreprinde un puternic curent de renovări și zidiri de biserici ortodoxe. În această perioadă se construiesc biserici în Velența, Beiuș înzestrate și cu clopote, Budureasa și Cărbunari (1784), Remetea (1788).

Biserica nouă de zid din Beiuș se va construi prin strădaniile preotului Mihai, fiul și succesorul preotului Iosif, cu sprijinul substanțial al comunității de macedoromâni și greci din oraș, care erau comercianți pricepuți și vestiți în tot ținutul.

În vederea realizării acestui deziderat, în anul 1777, preotul Mihai înaintează Locotenenței Regale din Pesta o petiție scrisă prin care cerea să se aprobe ridicarea unei biserici de piatră în locul celei de lemn existentă, devenită acum neîncăpătoare pentru cele 520 de suflete câte număra comunitatea ortodoxă din Beiuș în acea vreme. Pentru soluționarea acestei doleanțe a românilor ortodocși beiușeni s-a constituit o comisie a comitatului, formată din Mihai Lenghyel, Ladislau Sánta, Emeric Zaffiry, jurați ai comitatului Bihor, precum și Ștefan Nagy, în calitate de delegat al diecezei și parohului catolic din Beiuș. Comisia venea la Beiuș pe 4 mai 1778 și constata că ortodocșii au strâns materialele necesare construcției și suma de 4000 de florini, dar nu admite ridicarea unei biserici de piatră pe dealul de la marginea orașului, unde din vechime se afla situat și cimitirul, atât timp cât uniții, mai puțin numeroși, au doar una de lemn, din rațiunea de a nu-i jigni pe aceștia din urmă. În această situație, comisia le

recomanda creștinilor ortodocși beiușeni să frecventeze și bisericile din Sânmartin, Pocola, Finiș, Negru, Nimăiești, Mizieș, situate la jumătate de oră de mers, și unde sunt capele ortodoxe. Astfel, biserica ortodoxă „din Deal” va fi edificată abia între 1784-1790, când se știa deja că pentru uniți va fi ridicată una mai mare în chiar centrul orașului. Uniții își vor ridica biserica între 1796-1800, fiind ctitoria „episcopului” Ignatie Darabant[57].

În anii 1990, această biserică a făcut obiectul unor procese interminabile între ortodocși, care intraseră în posesia ei după revenirea în 1948 a uniților la Biserica-mamă, și greco-catolici. În cele din urmă, în 2017, printr-o hotărâre definitivă a CEDO, biserica a fost încredințată comunității ortodoxe din Beiuș. Astfel, ortodocșilor beiușeni li s-a făcut o reparație morală, aceștia, deși au fost întotdeauna majoritari, erau singurii care nu aveau un lăcaș de cult în centrul orașului, toate bisericile lor fiind înălțate în cartierele mărginașe ale urbei de pe malul drept al Crișului Negru.

În octombrie 1777, episcopul Pahomie alcătuia un memoriu din care aflăm că în satele bihorene Nojorid, Petrani, Șuncuiuș, Girișu Negru, Bedeu, în care doar o infimă parte a credincioșilor trecuse la uniație, bisericile ortodoxe au fost luate cu forța și date greco-catolicilor[58].

Cel mai mare succes obținut de românii ortodocși în ceea ce privește construirea de biserici a fost ridicarea în centrul orașului Oradea a Bisericii cu Lună, a cărei piatră de temelie a fost pusă la 9 noiembrie 1784 de către episcopul *Petru Petrovici* de la Arad, cu o scurtă arhipăstorire de doar doi ani, 1784-1786.

În timp ce-și construiau biserica, „episcopul” unit a încercat să determine autoritățile austriece să retragă permisiunea zidirii ei, dar a fost refuzat. A încercat apoi să împiedice ridicarea turnului, pe motiv că în Oradea nu este nici un turn și prin aceasta biserica ortodoxă ar urma să domine întregul oraș prin turnul său. I-a fost refuzată însă și această cerere și astfel Biserica cu Lună a fost prima biserică cu turn din Oradea, prevestind parcă prin aceasta viitorul ortodox al acestui oraș.

Pictarea bisericii a fost terminată în 1832 și a fost sfințită de episcopul Aradului, Vârșețului și Caransebeșului, Maxim Manuilovici, la 11 iunie al aceluiași an.

Succesul acesta a constituit un imbold pentru satele românești din jurul orașului, fiind perioada când se construiesc cele mai multe biserici, în general din lemn.

3. *Lupta bihorenilor și arădenilor pentru emancipare de sub ierarhia sârbească*

Succesorul lui Petru Petrovici a fost *Pavel Avacumovici*, ultimul episcop sârb la Arad, care a avut o arhipăstorire îndelungată (1786-1815), dar din cauza multor abuzuri pe care le-a săvârșit a atras nemulțumirea credincioșilor români, nu numai împotriva sa, ci a întregii ierarhii sârbești. După ce aproape întreg secolul al XVIII-lea ierarhii sârbi au sprijinit cu mari jertfe lupta pentru Ortodoxie a credincioșilor arădeni, bihoreni și a celor din părțile Hălmagiului, către sfârșitul secolului și în primele trei decenii ale celui următor, conducerea acestora a devenit asupritoare, determinând reacția firească a clerului și credincioșilor din părțile Aradului de a avea un episcop din neamul lor, ceea ce se va realiza abia în 1820[59].

În timpul lui Avacumovici se va înființa la Arad o școală pedagogică, *preparandia*, în care se vor forma numeroși învățători români pentru satele din Arad și Bihor[60].

În timpul păstoririi sale, pe baza unei rezoluții imperiale din 28 februarie 1792, reînnoită la 2 ianuarie 1793 s-a înființat Consistoriul permanent cu sediul la Oradea, format dintr-un președinte vicar, trei asesori (de regulă protopopul de Oradea și doi preoți din jur) și un secretar (notar), subordonat episcopului de la Arad până în anul 1920, când s-a reînființat Episcopia Oradiei.

Dintr-un raport al episcopului Pavel Avacumovici, din 1789, rezultă că au fost trecute forțat la unire satele bihorene Rogoz, Prisaca, Feneriș, Meziad, Pocola și altele. Mitropolitul Ștefan Stratimirovici de la Carloviț a cerut instituirea unei comisii, a cincea începând cu cea din 1727, care să facă cercetări. Întrunită în 1799, comisia a declarat 15 parohii unite, din care patru în întregime, restul parțial[61].

Azi, satele Feneriș și Meziad sunt curat ortodoxe, iar în celelalte există câteva familii unite. În plus, după anul 1990, comunităților greco-catolice din Prisaca, Pocola, Vălani de Beiuș, Grădinari (Negru), Vintere, Holod li s-au restituit, alături de alte sate, lăcașele de cult, iar ortodocșii și-au construit altele noi sau sunt în

faza de construcție.

Mai este episcopul Sofronie al Oradiei ortodox?

Din cauza numeroaselor abuzuri constând în numirea în posturile de vicari, protopopi și egumeni doar a clericilor sârbi, în solicitarea de la candidații români la hirotonie a unor sume mari de bani, sârbizarea numelor românești (prin adăugarea unui „ovici”, mai ales la fiii de preoți, care deveneau Popovici), vânzarea posturilor de protopopi sau a parohiilor bune; slujirea în catedralele din Arad, Timișoara și Vârșeț numai în slavonește, de toate acestea făcându-se vinovat în mare măsură episcopul Pavel Avacumovici de la Arad, s-a declanșat, pe bună dreptate, o luptă a românilor din acest colț de țară pentru românizarea scaunelor eparhiale, mai ales a celui de la Arad, sub a cărui jurisdicție se afla încă din 1712 și Bihorul[62].

Acțiunea de emancipare de sub tutela sârbească au început-o profesorii de la Preparandia din Arad, Constantin Diacovici Loga, Dimitrie Țichindeal, Iosif Iorgovici și Ioan Mihuț, acestora alăturându-se *Moise Nicoară*, originar din Jula (Gyula, azi în Ungaria), om cu aleasă pregătire filosofică și juridică, dobândită la Oradea, Arad, Pojon (Bratislava) și Viena, cunoscător al mai multor limbi, fost pentru scurt timp profesor la București[63], fiind și cel mai tenace și aprig luptător pentru această cauză, dorința lor întâlnindu-se cu cea a lui Samuil Vulcan și a împăratului Francisc I, care sperau că, prin înlăturarea ierarhiei sârbești, românii vor fi câștigați mai ușor pentru unire. De altfel, împăratul Francisc I i-a trimis „episcopului” Samuil Vulcan o scrisoare confidențială (la 5 decembrie 1815) în care îi cerea să caute „un om vrednic de episcopit”, român cu trecere *care să primească unirea și care și care să contribuie la acapararea Episcopiei Aradului pentru unire*. După mai multe propuneri respinse, abia după 5 ani, la 22 octombrie 1829, a fost instalat la Arad primul episcop român, Nestor Ioanovici. Acesta bătrân și bolnav, nu putea fi piedică serioasă în calea Uniației[64].

După părerea Academicianului Mircea Păcurariu, românul făgărășean Nestor Ioanovici, cu studii la Pojon (Bratislava) și la Seminarul teologic de la Carloviț, fost egumen la mănăstirile sârbești Beșenovo și Bezdin, a fost ales, în împrejurări încă necunoscute, de către sinodul episcopesc de la Carloviț în decembrie 1828 și hirotonit arhieru în ianuarie 1828 la Carloviț, după care și-a început imediat activitatea la Arad. Păstoria episcopului Nestor Ioanovici a durat doar un an și

câteva zile, după aceasta scaunul episcopal de la Arad fiind lăsat vacant în mod deliberat pentru a favoriza acțiunea prozelitistă unită dusă de „episcopul” Samuil Vulcan de la Oradea. Această acțiune s-a petrecut mai ales în cursul anului 1834, când Samuil Vulcan a cercetat numeroase sate, căutând să dezbine poporul, cu ajutorul organelor administrative maghiare din județ, îndeosebi notari, și al marilor proprietari de pământ, tot maghiari. Prin promisiuni, falsuri în acte, amenințări, bătăi, închisoare, băutura și alte mijloace necinstite, au fost trecute la uniație - total sau parțial 19 sate (tot sub Samuil Vulcan au fost trecute la unire 15 sate în Bihor și alte 9 în Banat). În toate acestea, bisericile, școlile și sesiile parohiale au fost date „preoților” și credincioșilor uniți. Episcopului ortodox de la Vârșeț, Maxim Manuilovici, care era „administrator” al Episcopiei Aradului, i s-au făcut diferite dificultăți, fiind împiedicat să viziteze satele amenințate de uniți[65].

Alături de mărturia academicianului Mircea Păcurariu de mai sus considerăm că trebuie amintită și cea a distinsului istoric bihorean Ștefan Lupșa privind acțiunea prozelitistă purtată de „episcopii” uniți de la Oradea pentru a-i atrage pe bihoreni de partea lor. Folosindu-se de actele Consistoriului Oradea și de cele ale arhivei de stat din Viena, acesta arată că preoții mai lacomi primeau 150 de florini dacă treceau la unire, iar dacă îi urma și satul primeau 300, însă de cele mai multe ori sătenii nu-și urmau preotul care trecea la uniatism, ci mai mult îl alungau, cerând Consistoriului alt preot.

Inițiatorii și propagatorii acțiunii de unire erau Ignatie Darabant și Moise Dragoș, viitori „episcopi” ai nou înființatei Episcopii greco-catolice din Oradea, care-i treceau cu sila pe români la unire.

În urma plângerilor făcute de episcopul de la Arad și a mitropolitului de la Carloviț, Consiliul de Stat din Viena a format o comisie mixtă de anchetă în perioada ianuarie-februarie 1799, dar până la venirea comisiei Darabant a reușit să-i ademenească pe reprezentanții satelor să declare comisiei că s-au unit de bună voie.

Darabant și-a continuat și după aceasta activitatea de destabilizare ba prin interdicția impusă preoților ortodocși de a face slujbe în parohiile unde erau și greco-catolici, ba încercând să se infiltreze în satele în care n-au fost uniți.

Prozelitismul greco-catolic este continuat de Samuil Vulcan ajutat în unele locuri și de proprietarii satelor prin promisiuni sau prin violență[66]. Samuil Vulcan a

făcut unele propuneri Curții de la Viena pentru promovarea culturii românilor ortodocși urmărind prin aceasta promovarea unirii, propuneri ce au fost aprobate de împăratul de la Viena la 29 octombrie 1819. „Episcopul” Vulcan propunea:

- să li se interzică preoților ortodocși să țină slujbe în satele unde activau misionari de-ai săi;
- să fie pedepsiți toți cei care se opun unirii și care îndeamnă și pe alții să nu se unească;
- odată ce uniții intră în parohia bisericilor foste ortodoxe să nu li se mai permită acestora să-și construiască altă biserică și nici să-și mai țină preot chiar dacă sunt mai mult de 100 de familii.

Acțiunile prozelitiste unioniste îndreptate împotriva credincioșilor și preoților ortodocși au continuat cu și mai mare fervoare, folosindu-se de tot felul de meschinării, de la ademenirea prin promisiunea acordării unor alimente sau hrană pentru animale și până la utilizarea forței. Creștinilor ortodocși li se luau bisericile, iar celor care nu se uneau nu le era îngăduit să li se facă slujbele de către preoții ortodocși din satele vecine. S-a ajuns ca mulți ortodocși să moară fără să aibă posibilitatea primirii celor sfinte. Preoții ortodocși care nu se uneau erau batjocoriți, înjosiți și amenințați cu bătaia.

Interesat de trecerea românilor ortodocși la unire era nu numai Vulcan, ci și guvernul austro-ungar, care pentru reușita acțiunii retribuia cu salariu anual pe preoții și cântăreții care acceptau unirea.

Ajutați de autoritățile administrative, misionarii greco-catolici amenințau și treceau cu sila pe ortodocși la unire împotriva voinței acestora.

În toate cazurile preoții și credincioșii făceau plângere la Consistoriu spre soluționare, acesta la rândul său făcea jalbă la mitropolit sau la subprefect ori de multe ori chiar episcopului Vulcan ca să înceteze starea de presiune asupra bieților români ortodocși, însă aproape de fiecare dată subprefectul dădea dreptate adversarilor ortodocșilor, iar mitropolitul, Consistoriul, clerul și credincioșii ortodocși nu mai puteau face altceva decât să se conformeze hotărârilor luate de acesta, pentru că nimeni nu-i asculta nici la Cancelaria ungară și nici la curtea de la Viena.

În urma expansiunii prozelitismului unionist a apărut o problemă foarte delicată, anume aceea a *căsătoriilor mixte*, constituindu-se prilejul cel mai bun de convertire la uniație pentru că după cum rezultă din procesele verbale ale Consistoriului numeroase plângeri atestă faptul că în asemenea situații preotul unit nu-i cununa pe tineri decât dacă mirele ortodox se convertea la uniatism împreună cu părinții săi.

În acea vreme era în vigoare un decret al guvernului austro-ungar, care prevedea că orice căsătorie mixtă trebuia făcută la preotul catolic, iar copiii de orice gen ar fi ei să urmeze legea tatălui numai dacă acesta era catolic.

Această lege a avut urmări negative asupra populației ortodoxe.

Guvernul a mai emis un ordin în 1828 prin care interzicea preoților ortodocși să facă slujbe copiilor care rezultau din căsătoriile mixte, considerându-se că aceștia sunt uniți, chiar dacă tatăl era ortodox.

Noul episcop, *Gherasim Raț* (1835-1850), era bihorean (din satul Roit), cu studii gimnaziale la Oradea și Timișoara și teologia la Viena, după care a fost preot de mir, protopop în Peștiș-Bihor și profesor la Institutul teologic din Arad, iar după ce a rămas văduv s-a călugărit în mănăstirea Racovaț. Ajuns episcop la Arad a înlocuit limba slavonă din cult cu limba română, îndepărtând pe clericii sârbi din episcopie și luptându-se cu oprirea acțiunii prozelitiste desfășurată de Episcopia unită din Oradea. Totodată, împreună cu noul episcop de la Sibiu, Andrei Șaguna, a militat pentru emanciparea bisericească a românilor din Crișana și Banat de sub ierarhia sârbească (Mitropolia de la Carloviț) și pentru reînființarea vechii Mitropolii ortodoxe românești din Ardeal[67], desființată în 1701.

Dorința de separație bisericească și despărțirea de ierarhia sârbească a românilor ortodocși din Bihor și Arad, care urma să fie dobândită prin legi și reforme bazate pe drepturile legitime ale națiunii române, este grăitor exprimată în următoarele cuvinte: „Ziua în care legea va proclama ruperea de biserica tirană sârbească va fi pentru noi o zi de sărbătoare, a victoriei și a bucuriei, pentru că atitudinea lor potrivnică nouă, este un lucru dovedit de secole”[68]. La Congresul bisericesc din 27 mai 1848, ținut la Timișoara, avea să răsune și vocea bihoreanului Emanuil Gojdu, ca masager al hotărârii neamului românesc din Ungaria și Banat, care proclama ocârmuirea bisericească cu totul neatârnată de la mitropolia Carlovițului[69].

La 12/24 decembrie 1864, împăratul Francisc Iosif I aproba reînființarea vechii Mitropolii ortodoxe române a Transilvaniei, numindu-l pe Andrei Șaguna ca arhiepiscop și mitropolit. În componența acesteia intra din 1865 ca și eparhie sufragană Episcopia Aradului, cârmuită de *Procopie Ivașcovici* din 1852, alături de nou înființata Episcopie a Caransebeșului.

Următorul episcop, bihoreanul *Miron Romanul* păstorește doar câteva luni la Arad (februarie-decembrie 1874), fiind ales succesorul lui Șaguna în scaunul de la Sibiu. Acestuia îi urmează *Ioan Mețianu*, până atunci protopop de Zărnești și pentru câteva luni vicar la Oradea. Urmează *Iosif Goldiș* (1899-1902), arădean din Socodor, cu studii de Teologie la Arad, Drept la Debrețin și Filologie la Budapesta, din 1892, președinte-vicar al Consistoriului din Oradea. Acestuia îi succede în scaunul episcopal de la Arad cel de-al treilea episcop bihorean după Gherasim Raț și Miron Romanul, *Ioan Ignatie Papp* din Pociovești, cu studii de Teologie la Arad. La 1 decembrie 1918, în calitate de locțiitor de mitropolit la Sibiu, a fost ales copreședinte al Marii adunări naționale românești de la Alba Iulia, rostind și o cuvântare în fața zecilor de mii de români prezenți acolo. A condus Eparhia Aradului până la 21 ianuarie 1925, fiind înmormântat în biserica ctitorită de el în satul natal[70].

Ultimii patru episcopi de la Arad au fost preocupați foarte mult de școlile confesionale din eparhie, de dezvoltarea sub aspect cultural precum și de lupta împotriva legilor de maghiarizare a învățământului confesional românesc, responsabilitățile pastoral-misionare ale credincioșilor bihoreni revenind într-o pondere mai mare Consistoriului din Oradea.

Începând din 1783, Consistoriul avea atribuția de a instala preoți în parohiile vacante după ce în prealabil erau examinați, apoi trimiși la Arad pentru hirotonie, iar în cele din urmă înainte de a-i instala erau puși la practică în bisericile din Oradea și Velența; primea și examina plângerile contra credincioșilor și protopopilor sau pe ale acestora contra satelor și eterodocșilor; comunica ordinele primite de la episcop ori de la guvern sau mitropolit; corespondența cu prefectura, tribunalul, judecătoriile; avea temnița sa proprie în care își executau preoții pedepsele, chiar și când îi condamnă justiția laică.

Toate actele Consistoriului trebuiau redactate în limba latină, iar numele de persoane și localități trebuia să aibă o formă ungurească. Prin numirea în fruntea Consistoriului de la Oradea a episcopului de la Arad stăpânirea austriacă urmărea

să pună stavilă dorinței bihorenilor de reînființare a episcopiei de la Oradea, ceea ce convenea foarte mult atât sârbilor, cât și catolicilor care căutau să-i treacă pe români la uniație. În propaganda lor, catolicii se foloseau de situația dificilă din punct de vedere material prin care treceau țărani bihoreni și preoții lor. Pentru a-și întreține preoții, românii trebuiau să plătească anumite taxe preoților. Or, în cazul în care treceau la unire, românii scăpau de toate taxele pentru că clerul unit avea din ce se întreține (domeniul de la Beiuș). Într-o astfel de situație specifică trebuie admirată menținerea în legea strămoșească a ortodocșilor bihoreni de sub stăpânirea austriacă[71].

Viața spirituală a ortodocșilor bihoreni revine la făgașul normal la 30 august 1920, când în locul vechiului Vicariat apoi Consistoriu, a fost reînființată vechea Episcopie a Oradiei prin decretul regal 3655 în care se preciza: „*Vechea Episcopie ortodoxă din Oradea Mare, în ținutul Bihorului, se restatornicește în drepturile sale*”[72], iar vicarul *Roman Ciorogariu* a fost ales la 3/16 octombrie 1920 primul ei episcop după mai bine de două sute de ani de la desființarea acesteia în 1712, dar din cauza rănilor suferite în urma unui atentat de la senat din decembrie 1920, a putut fi înscăunat abia la 2 octombrie 1921[73].

4. Concluzii

La venirea ungarilor în Bihor, în secolul al X-lea, locuitorii acestui ținut erau românii ortodocși, care prin canonul 28 al sinodului IV ecumenic intrau sub oblăduirea Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol. Preoții și protopopii erau hirotoniți cel mai probabil de vreun episcop ce se afla pe lângă curtea voievodului Menumorut, a cărui reședință se afla la Biharia.

După cucerirea Bihorului de către unguri, care inițial au fost încreștinați de Constantinopol în jurul anului 950, dar în timpul regelui Ștefan cel Sfânt au lepădat Ortodoxia, îmbrățișând papismul, creștinii ortodocși bihoreni au fost supuși unei presiuni de catolicizare care a durat până în anul 1556, când stăpânirea maghiară s-a convertit la calvinism. Din acest moment și până la intrarea Transilvaniei sub stăpânirea habsburgilor în 1687, împotriva acestora s-au declanșat acțiuni de calvinizare, care însemnau totodată și maghiarizarea acestora.

După desființarea Mitropoliei Ortodoxe de la Alba Iulia în 1701 și întemeierea „bisericii” geco-catolice sau unite cu Roma, s-au reluat presiunile de catolicizare a românilor ortodocși din întreg Imperiul Habsburgic.

În 1712 se desființează scaunul episcopal de la Oradea, ocupat în acea vreme de Petru Hristofor. Doar un singur episcop este cunoscut cu numele înainte de acesta, Efrem Banianin, care făcea parte din cei șapte episcopi recunoscuți de împăratul Leopold I, la 4 martie 1695, aduși de patriarhul sârb Arsenie III Cernoievici de la Ipek, cu ocazia mării emigrații sârbești de la 1690, când sârbilor li s-a oferit o seamă privilegii politice și bisericesti cunoscute cu numele de „privilegiile ilirice”, ca urmare a ajutorului dat de aceștia austriecilor în războiul cu turcii, dar acesta se leapădă de Ortodoxie, îmbrățișând papismul.

În perioada stăpânirii habsburgice, episcopii sârbi de la Arad, subordonați Mitropoliei de la Carloviț, vor asigura nevoile spirituale ale românilor ortodocși bihoreni, hirotonind candidații la preoție, făcând vizite canonice cu scopul de a întări dreapta credință în fața prozelitismului foarte agresiv din partea „episcopilor” catolici și apoi și al celor greco-catolici după înființarea episcopiei acestora în 1777.

Cu sprijinul curții imperiale de la Viena și a autorităților locale maghiare, „episcopii” catolici și cei greco-catolici i-au supus pe preoții și credincioșii ortodocși bihoreni la o seamă de silnicii pentru a-i converti cu forța la uniație. Metodele cele mai des utilizate erau mita, constând în bani sau diverse bunuri materiale, sau bătaia ori temnița. Aceste abuzuri asupra conștiinței lor au condus la o luptă îndârjită de apărare a credinței ortodoxe chiar cu prețul vieții, cum a fost cazul robilor mulți ce au pierit la Beiuș în 1744 împreună cu popa Flore, care a fost decapitat și popa Mihai din Sânmartin care „s-a pristăvit” în urma bătăii aplicate, ori a credinciosului Găvruta Petru din Pocola, pierind și el în urma temniței și bătăilor îndurate, în 1749.

Atunci când, din cauza unor slăbiciuni omenești, unii preoți erau ispitiți să facă târguri confesionale cu papistașii, căutând prin aceasta anumite foloase personale, credincioșii îi batjocoreau, îi băteau sau chiar îi alungau pe aceștia. Aceasta confirmă faptul că cei mai mari apărători ai Ortodoxiei au fost dintotdeauna credincioșii.

În afară de preoții care și-au dat viața pentru Ortodoxie, au fost și alții care s-au

evidențiat ca mari apărători ai acesteia. Astfel au fost protopopii Gheorghe sau Giurgiu de la Beiuș, Ioan de la Oradea sau popa Iosif de la Beiuș a cărui credință, devotament și cultură l-au impus ca o personalitate luminoasă care străbate veacurile încărcate de istorie, urmându-i pe aceeași linie fiul său, preotul Mihai.

În ultimul deceniu din secolul al XVIII-lea și primele două din al XIX-lea, credincioșii bihoreni împreună cu cei arădeni au dus mari lupte pentru a ieși de sub ascultarea episcopilor sârbi, care deveniseră niște despoți, și impunerea episcopilor de neam român.

De asemenea, visul de multe veacuri al bihorenilor de a avea episcop la Oradea se va împlini abia în 1920 când Roman Ciorogariu este ales ca primul ierarh al reînființatei Episcopii Ortodoxe a Oradiei.

Prin tot ceea ce au îndurat pentru neamul, graiul și credința lor din partea asupritorilor unguri, tătari, turci sau austrieci, creștinii ortodocși bihoreni au dat dovadă de curaj, demnitate și statornicie, ridicându-se la același nivel cu cei ce au apărat Ortodoxia în orice colț al acestei țări și oriunde în lumea întreagă. Această jefă incontestabilă pentru credința ortodoxă în fața prozelitismului calvin și papistaș a fost magistral evidențiată de mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului prin cuvintele: „E o minune a lui Dumnezeu săvârșită prin Biserica Sa dreptmăritoare că acest popor românesc cuprins între bătălele tustrelelor Crișuri, care a dus în apele lor atâtea lacrimi și jale, a putut să reziste și să se păstreze până în ceasul dezrobirii. Cine vrea să cunoască ce a însemnat Biserica Ortodoxă pentru neamul românesc așezat la răscrucea patimilor, să vină aici în Bihor și să vadă”.

Note:

[1] Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I , până la 1829, Oradea, 1935, p. 1.

[2] Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 2.

[3]Idem, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, p. 14.

[4]Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu , *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Edidtura

IBMBOR, Vol. II, București, 1992, p. 181.

[5] *Idem*, p. 180.

[6] *Idem*, p. 511.

[7] Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni...*, p.32.

[8] *Idem*, p. 30.

[9] Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea, 1700-1750*, Caransebeș, 1913, p.42, apud Dan Ispas, *op. cit.* p. 142.

[10] Ștefan Lupșa, *Istoria Parohiei Ștei, Beiuș*, 1942, p. 19.

[11] *Ibidem*.

[12] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2018, p. 305.

[13] Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni...*, p. 33.

[14] Dan Ispas, *Neam și Lege românească în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1999, p. 141.

[15] *Idem*, p. 142.

[16] Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, "Viața religioasă", în *Beiușul și lumea lui*, studiu monografic, Coordonatori, Ioan Degău și Nicolae Brânda, Editura Primus, Oradea, 2008, Vol. I, p. 526.

[17] *Ibidem*.

[18] Gheorghe Lițiu, „Istoria Eparhiei Aradului”, în vol. *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Arad, 1989, pp. 32-33, apud Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 305.

[19] Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu , *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Edidtura IBMBOR, Vol. II, București, 1992, p. 513.

[20] Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni...*, p. 33.

- [21] Dan Ispas, *op. cit.* p.142.
- [22] *Idem*, p. 143.
- [23] *Ibidem*.
- [24] Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea, 1700-1750*, Caransebeș, 1913, p. 19-22, apud Dan Ispas, *op. cit.* pp. 143-145.
- [25] Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, *op. cit.*, p. 528.
- [26] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 304.
- [27] Dan Ispas, *op. cit.*, p. 150.
- [28] *Ibidem*.
- [29] Nicolae Firu, *op. cit.*, p. 53, apud Dan Ispas, *op. cit.*, p. 150.
- [30] Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni...*, p. 41.
- [31] Nicolae Firu, *op. cit.*, p. 53, apud Dan Ispas, *op. cit.* p. 151.
- [32] Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni...*, p. 38.
- [33] *Idem*, p 34-35; același, *Istoria Parohiei Ștei*, Beiuș, 1942, pp. 26-38.
- [34] Dan Ispas, *op. cit.*, p. 151.
- [35] Nicolae Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea, 1700-1750*, Caransebeș, 1913, pp. 53-57, apud Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, *op. cit.*, p. 531.
- [36] Dan Ispas, *op. cit.*, p. 152.
- [37] Damaschin Ioanoviciu în "Legea românească", nr 3-4, Oradea, 1 și 15 II., 1925, apud Ștefan Lupșa, *Istoria Parohiei Ștei*, p. 41, nota 120.
- [38] Ștefan Lupșa, *Istoria Parohiei Ștei*, p. 48-49.
- [39] *Idem*, p. 43.

[40] *Idem*, p. 41.

[41] Titus L. Roșu, *Însemnări și inscripții bihorene*, vol. II, manuscris, Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, p. 189, *apud* Titus L. Roșu, *Beiușul, centru politic și de cultură românească*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1993, p. 17

[42] Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 518.

[43] Ștefan Lupșa, *Istoria Parohiei Ștei*, p. 46.

[44] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 308.

[45] Ștefan Lupșa, *Istoria Parohiei Ștei*, p. 58.

[46] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 309.

[47] Ștefan Lupșa, *Istoria Parohiei Ștei*, p. 39.

[48] *Idem*, *Istoria bisericească a românilor bihoreni...*, p. 56.

[49] Titus L. Roșu, "Manuscrisul diacului Mihai din Beiuș (1695): I Octoihul, II Epistolia", în *Legea Românească*, Oradea, numerele din august și septembrie, 1947, *apud* Prof. Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p. 158.

[50] Prof. Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 158.

[51] Titus L. Roșu, *Beiușul, centru politic și de cultură românească*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1993, p.15

[52] N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenne și maramureșene*, II, București, 1906, p. 50; Fl. Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 50, *apud* Dan Ispas, *op. cit.*, p. 148.

[53] Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Pr. Prof. Teodor Țenț, Editura Buna Vestire, Beiuș, 2011, p. 12.

[54] Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara,

1986, p. 90, apud Dan Ispas, op. cit. p. 154.

[55] *Idem*, p. 147.

[56] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 309.

[57] Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni...*, pp. 59-60.

[58] *Acte inedite în Arhiva Episcopiei Aradului*, informația Gheorghe Lițiu, apud Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 310.

[59] Gheorghe Lițiu, *Istoria eparhiei Aradului*, pp. 45-46; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului*, pp. 84-89 și *Episcopii Aradului*, p. 65 și urm., apud Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 311.

[60] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 311.

[61] Gheorghe Lițiu, *Istoria eparhiei Aradului*, pp. 45-46. O prezentare succintă a vieții bisericești din Bihor la Ioan Godea, "Din istoria Bisericii Ortodoxe Române în Bihor", în *MA*, an XXIII, 1976, nr. 4-6, pp. 259-274, apud Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 312.

[62] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, pp. 352-353.

[63] Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura IBMBOR, Vol. III, București, 1997, p. 77.

[64] Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, op. cit., p. 552, nota 99.

[65] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, pp. 356-357.

[66] Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni...*, p. 86.

[67] *Ibidem*, pp. 357-359.

[68] AN-D.J. BH., fond Parohia ortodoxă centrală din Oradea, reg. 3, f. 115-116, *apud* Petru Ciuhandu, Mihai Apan, Adrian Apan, *op. cit.*, p. 553.

[69] *Ibidem.*

[70] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, pp. 394-395

[71] Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni...*, p. 115

[72] Constantin Butișcă, *Bisericile Orodexe din Oradea și slujitorii lor*, Editura Brevis, Oradea, 2013, p. 84.

[73] Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 481